

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ТАЪЛИМИЙ-МАДАНИЙ МУҲИТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЎҚУВЧИЛАРДА ИЖОДИЙ ТАФАККУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИМКОНИАТЛАРИ

Гаипов Дилшод Жумабекович

Нукус давлат педагогика институти “Педагогика” кафедраси катта ўқитувчиси, PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7930910>

Аннотация. ушбу мақолада ўқувчиларнинг ижодий тафаккур қилишига ўргангани йўллари ва уларни маданий-таълимий муҳитни ривожлантиришида қўллаш, ўқувчини мустақил ижодий фикрлаш, изланишга ўргатишнинг эвристик методлари ҳақида маълумотлар берилган. Шунингдек ўқувчиларда ижодий тафаккурни, ижодий изланишларни ривожлантириш учун турли ижодий фаолиятлар тавсия қилинган.

Калим сўзлар: умум таълим мактаблари, маданий муҳит, ўқувчилар, ижодий тафаккур, ижодий фаолият, эвристик методлар, когнитив методлар.

Умумий ўрта таълим мактабларидаги таълимий-маданий муҳитни шакллантириш натижасида ўқувчилар аста-секин ижод оламига кира бошлайдилар. Бу эса ўқувчиларнинг таълим муҳитида яшашлари, сўзлардан кўпроқ фойдаланишлари, яъни уларнинг луғат бойлигини оширишга кўмаклашади. Бунинг натижасида ўқувчилар ўз-ўзлари ва атрофдагиларга саволлар бера бошлайдилар. Ҳиссиётлари доирасида мавжуд воқеликни идрок этиш, тушуниш, кўришга муваффақ бўладилар. Бу жараёнда туғиладиган фикрлар, ҳис-туйғулар ўқувчининг таълим жараёнида қўлга киритган натижаси ҳисобланади. Бундай машқлар ўқувчиларга турли нуқтаи назарлардан туриб воқелик ҳақида фикрлаш ва уларни тушуниш лаёқатини шакллантиради. Ўқувчи ўзининг билиш жараёнига нафақат ақлий, балки ҳиссий натижаларни ҳам уйғунлаштириш имкониятига эга бўлади.

Ўқувчиларнинг ижодий тафаккур йўли уларнинг индивидуал ривожланишини ҳисобга олишни тақозо қилиб, бу ўз навбатида, таълим олувчиларнинг имкониятлари, қизиқишлари, майлларидан келиб чиққан ҳолда ўқув жараёнини табақалаштиришни талаб қилади. Мазкур жараёнда ўқитувчи ўзининг касбий маҳорати доирасида ўқувчиларга нисбатан индивидуал ёндашувни татбиқ эта олиши муҳим аҳамиятга эга.

Эвристик методлар когнитив методлар билан уйғун тарзда қўлланилади. Ўқитишнинг когнитив методлари ҳам эвристик топшириқлар каби ўқувчини мустақил ижодий фикрлаш, изланишга ундайди. Бундай методлар сирасига:

- ўқувчиларни ижодий фаолликка ундовчи методлар;
- фикрий фаолиятга олиб кирувчи методлар;
- ўқувчиларни образли ҳамда рамзий белгилар ёрдамида ишлашга жалб қилувчи методлар;
- эвристик саволлар билан мурожаат қилиш методи;
- қиёслаш методи;
- далилларни далиллардан фарқлаш методи;
- эвристик кузатиш методи;
- эвристик тадқиқот методи;
- тушунчаларни лойиҳалаш методи;
- қоидаларни лойиҳалаш методи;
- фаразларни илгари суриш методи;
- башорат қилиш методи;

- хатолар устида ишлаш методи;
- назарияларни лойиҳалаш методи кабилар киради.

Биз қуйида уларнинг баъзилари устида батафсил тўхталамиз:

Эмпатия, яъни ўқувчиларни ижодий фаолликка руҳлантирувчи методлар ўқувчининг атрофдагилар одамлар, нарса ва буюмларнинг ҳолатини ҳис этишларига кўмаклашади. Ҳиссий-образли тасаввурлар ёрдамида ўқувчилар ўрганилаётган объектни англашга муваффақ бўладилар, унинг ички ўзига хос жиҳатларини ҳис этадилар ва тушунадилар. Мазкур методни муваффақиятли қўллаш орқали ўқитувчилар ўқувчиларнинг ҳолатини аниқлаш, уларнинг туйғуларини ҳис этишга эришадилар. Дастлаб бу метод ўйин тарзида амалга оширилади. Мазкур жараёнда ўқувчилар қувонч, завқланиш ҳиссини туядилар. Таълим натижалари олиниб, унинг моҳияти анлангандан кейин эса ўқувчилар ушбу методга ўқитиш методи сифатида жиддий ёндаша бошлайдилар. Мазкур метод ёрдамида ўқувчилар дунёни, ҳайвонот ва ўсимликлар оламини англайдилар, уларнинг дунёқарошида туб ўзгариш юз беради. Табиатга нисбатан алоҳида муҳаббат билан қарайдилар. Бу эса уларнинг эртақлар тўқишларига замин ҳозирлайди. Болалар аста-секин ижод оламига кира бошлайдилар. Бу эса ўқувчиларнинг таълим муҳитида яшашлари, сўзлардан кўпроқ фойдаланишлари, яъни уларнинг луғат бойлигини оширишга кўмаклашади. Бунинг натижасида ўқувчилар ўз-ўзлари ва атрофдагиларга саволлар бера бошлайдилар. Ҳиссий-таълим доирасида мавжуд воқеликни идрок этиш, тушуниш, кўришга муваффақ бўладилар. Бу жараёнда туғиладиган фикрлар, ҳис-туйғулар ўқувчининг таълим жараёнида қўлга киритган натижаси ҳисобланади. Бундай машқлар ўқувчиларга турли нуқтаи назарлардан туриб воқелик ҳақида фикрлаш ва уларни тушуниш лаёқатини шакллантиради. Ўқувчи ўзининг билиш жараёнига нафақат ақлий, балки ҳиссий натижаларни ҳам уйғунлаштириш имкониятига эга бўлади. Ушбу метод ўқитувчилар томонидан кам қўлланилади, бироқ у эвристик таълимнинг самарали методи бўлиб, ўқувчиларнинг фойдаланмаётган имкониятларини рўёбга чиқаришга хизмат қилади. Бошланғич синф ўқувчилари учун хос бўлган хусусиятлардан бири кузатган воқеликларини ҳис этиш, улар асосида ўз кечинмаларини бойитиш, ўзларини ўраб турган муҳитни билиш ва ҳис этишга интилишдир.

Ўқувчиларни образли кўриш орқали фаолликка ундовчи метод объектларни ҳиссий-образли тадқиқ этишларига кўмаклашади. Ўқитувчи ўқувчиларга объектларнинг белгилари, шаклига назар ташлаш, уларда кўрган образларини чизиш, уларнинг нимага ўхшашлигини тасвирлаш ҳақида топшириқ беради. Ёки ўқувчиларга ўзбек мумтоз мусиқасига оид асарларни тинглаш вазифасини топширади. Улар мазкур топшириқларни бажариб бўлганларидан кейин ўқитувчи саволлар беради. “Бастакор ушбу мусиқа орқали нима демоқчи бўлган?”, “Сиз ушбу мусиқани тинглаганда нималарни ҳис этдингиз, тасаввурингизда нималар пайдо бўлди?”, “Ушбу мусиқанинг оҳанги қандай: тезми ёки сокинми?”. Шу билан бир қаторда ўқитувчи ўқувчиларга мусиқани тинглаганларидан кейин тасаввурларида қандай образ гавдаланганлигини чизиб кўрсатиш ҳақида топшириқ беради.

Фикрий фаолиятга олиб кировчи методлар ўрганилаётган объектга бир вақтнинг ўзида ўқувчининг кўриш ва фикрлаш фаолиятини жалб этиш имконини беради. Шу асосда улар объектда мужассамлашган фикрни, унинг ўзига хослигини англашга муваффақ бўладилар. Бу жараёнда ўқитувчи ўқувчиларда фаоллик кўрсатиш кайфиятини ҳосил қилиши лозим. Бу эса фаол ҳиссий-фикрий билиш фаолияти натижасида вужудга

келади. Ўқитувчи ўқувчиларда фикрий фаолликни ҳосил қилиш учун қуйидаги саволлар билан мурожаат қилиши мумкин: “Муайян ҳодиса ёки предметнинг белгилари ёки келиб чиқиш сабабларини айтиб беринг?”, “Муайян нарса ёки буюмлар қандай тузилган, унинг ўзига хос жиҳатлари нималарда намоён бўлади?”. Ушбу методни қўллаш натижасида ўқувчиларда ноанъанавий билиш сифатлари таркиб топади.

Рамзий кўриш методи ҳақиқатни чуқур англашнинг ўзига хос усули ҳисобланади. Мазкур метод ҳақиқатни кузатиш ва билиш жараёни мазмунини ўзида мужассамлаштиради. Рамзий кўриш методи ўқувчиларга объектлар ва уларнинг рамзлари орасидаги алоқадорликни англаш имконини беради. Рамзлар ва унинг объектлари орасидаги алоқадорликнинг характерини тушунтиргандан кейин ўқитувчи муайян объектни кузатиш ва унинг ўзига хос белгиларини чизмалар, белгилар, сўзлар ёрдамида тасвирлашга оид топшириқлар беради.

Эвристик кузатиш методи ўқувчиларга кузатиш ёрдамида билимларни ўзлаштиришга эришиш, уларни конструкциялаш имконини беради. Кузатиш мақсадга йўналтирилган фаолият тури сифатида ўқувчиларнинг идрокини чархлаб, турли йўналишдаги объектлар ҳақидаги назарий билимларни ўзлаштиришга уларни тайёрлайди. Кузатиш билимлар манбаи, уларни ўзлаштириш йўли ҳамда турмушдаги воқеликни англаш усули ҳисобланади. Кузатиш фаолиятини амалга оширадиган ўқувчилар шахсий натижаларни қўлга кирита оладилар. Бундай натижалар сирасига:

- кузатиш жараёнида ўзлаштирилган ахборотлар;
- шахсий ҳаракатлар ва ҳис-туйғулар мажмуи киради.

Ўқувчининг ижодий фаолият даражаси унинг кузатишлари жараёнида мавжуд бўлган натижалар билан қўлга киритилган натижаларни ўзаро қиёслаш асосида аниқланади. Ўқитувчи берган маълумотлар билан бир қаторда аксарият ўқувчилар ўз кузатишлари давомида муайян объектлар ҳақидаги кўплаб қўшимча маълумотларга эга бўладилар. Шу асосда улар кузатиш ёрдамида янги ахборотларни эгаллайдилар ва ўз фаолиятларини лойиҳалаш имкониятини қўлга киритадилар.

1-расм. Эвристик ўқитиш жараёнида бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув фаоллигини таъминлаш имконини берадиган методлар

“Атрофимиздаги олам” дарсларида экскурсия жараёнида ўқувчилар жонли ва жонсиз табиатни кузатишга муваффақ бўладилар. Кузатиш – ахборотларни ўзлаштириш, улар устида кичик тадқиқотлар ўтказишнинг энг қулай методи ҳисобланади. Масалан, 2-синф ўқувчилари билан “Қушлар нима учун қишда иссиқ ўлкаларга учиб кетадилар” мавзусида эвристик суҳбат ўтказиш мумкин. Дастлаб, ўқувчилар билан муайян режа асосида мактаб боғига саёҳат уюштирилади. Кузатиш режаси қуйидагича бўлиши мумкин:

- Сиз қайси қушларни кўрдингиз?
- Улар ҳақида билганларингизни ёзинг?
- Бу қушлар нима билан озиқланадилар?
- Нега улар орасидан битта қуш учмай қолди?
- Қайси қушлар учдилар?
- Уча олмай қолган қушга қандай ғамхўрлик қилиш мумкин? каби.

Кейинги машғулотда ўқувчиларга махсус энциклопедиялар ёки Интернет сайтдан қушлар ҳақида маълумот тўплаш вазифаси топширилади. Бундай топшириқлар машғулотлар, уларнинг босқичлари орасидаги узвийлик ва узлуксизликни таъминлашга хизмат қилади. Ўқитувчининг топшириғига кўра ўқувчилар қушлар ҳақида топишмоқларни излаб топадилар ёки уларни ўзлари тўқийдилар. Объектив воқеликни кузатиш ва таҳлил қилиш натижасида ўқувчилар муаммоларни кўра бошлайдилар.

Эвристик саволлар билан мурожаат қилиш методи ҳам ўқувчиларни ақлий-интеллектуал жиҳатдан ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Ушбу метод ёрдамида ўқувчиларда мулоқот, ўзини ўзи ривожлантириш, ахборотлар билан ишлаш каби компетенциялар тадрижий асосда муайян узвийликда ривожланади. Ўқувчиларга муайян воқелиklar, нарсa-буюмлар ҳақидаги маълумотларни излаб топишлари ва таҳлил қилишлари учун ўқитувчилар қуйидаги саволлар билан мурожаат қиладилар. “Ким қушлар ҳақида ғамхўрлик қилади?”, “Қушлар қандай ҳимоя қилинадилар?”, “Қушлар нима билан озиқланадилар?”, “Улар нима учун қишда иссиқ ўлкаларга, ёзда Ўзбекистонга учиб келадилар?”, “Қушлар қачон кўпаядилар?”, “Қушлар табиатда қандай вазифаларни бажарадилар?”. Ушбу саволларга жавоб топиш учун ўқувчилар мантикий фикрлайдилар, изланадилар ва таҳлилий фаолиятни амалга оширадилар.

REFERENCES

1. Маъмуров Б.Б. Ўқувчи шахсига йўналтирилган ўқув-билув жараёнини ташкил этишнинг педагогик шарт-шароитлари. Пед. фан. ном.дис. Автореферати.– Тошкент: 2009. – 26 б.
2. Маҳмудов М. Таълимни дидактик лойиҳалаш. Т.: Фан, 1999.-179 бет.
3. Сафарова Р.Г., Абдуллаева Б.С., А.Баҳромов ва бошқ. Бошланғич таълим концепцияси.. РТМ, –Т.: 2015.
4. Тожибоева Х.М. Ўқувчи-ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. – Т., 2018. – 152 б.
5. Федоров К. П., Абрамян Г. В. Эвристические методы и методики обучения информатике в школах с углубленным изучением иностранных языков // Региональная информатика «РИ-2012»: Материалы юбилейной XIII Санкт-Петербургской международной конференции. 2012. С. 268–269.